

Despre cultură. De la identitate culturală la multiculturalitate

Drd. Filofteia Pally

*Muzeul Național al Pomiculturii și Viticulturii
Golești*

Pornind de la afirmația lui Heraclit care preciza că „nu te poți scălda de două ori în același râu” sau de la aforismul lui Rimbaud: „eu este un altul”, până la abordările filosofice, psihologice sau antropologice se evidențiază faptul că identitatea se construiește din antiteza „același și altul”, „similitudine și alteritate”, interacțiunea dintre mecanismele psihologice și factorii sociali fiind parte constitutivă a procesului identitar.

Mai trebuie subliniat faptul că identitatea este un proces în desfășurare și nu o categorie imuabilă, indiferent dacă abordarea este afectivă, socială sau cognitivă.

În analiza lui Paul Ricoeur, eul suveran și transparent al lui Descartes este înlocuit de „un sine înrădăcinat în istorie”, despre care nu avem decât cunoștințe indirecte (prin semne, simboluri, texte)¹.

Trecând prin proba istoriei, identitatea sinelui reunește dimensiunea permanenței cu cea a schimbării, din prima categorie făcând parte *characterul* (definit ca „ansamblul mărcilor distinctive care permit reidentificarea unui individ uman ca fiind același”²), din cea de a doua dimensiune evidențindu-se *fidelitatea* față de angajamentele asumate.

Ricoeur denumeste, prin *polul idem*, imuabilitatea iar, prin *polul ipse*, tendința spre schimbare, amândoi polii însemnând modalități diferite de înscriere în temporalitate și care constituie identitatea subiectului, mai exact, istoria sa, accesibilă doar pe cale narativă.³

Cultura are la bază sisteme de valori cu rădăcini adânci în trecutul colectivităților și care se manifestă, conform teoriei lui Geert Hofstede⁴, în trei categorii: *riturile*, *eroii* și *simbolurile*. Detaliind, autorul definește *riturile* drept activități colective a căror valoare rezultă, nu atât din practicarea lor, ci din identificarea legăturii dintre individ și normele sociale; *eroii* sunt valori concrete, reale sau

¹ Paul Ricoeur, *Soi-meme comme un autre*, Paris, Seuil, 1993, p. 89

² Ibidem, p. 144

³ Ibidem, p. 175

⁴ Geert Hofstede, *Cultural consequences. Comparing Values Behaviors, Institutions and Organisations across Nations*, Thousand Oaks, Londra, New Delhi, Sage, 2001, p. 11

imaginare, apreciate și considerate modele pentru grupuri de referință iar *simbolurile* sunt conotații verbale, picturale sau de altă factură, cu multiple semnificații, la care se raportează grupurile cu același sistem de referință. Deși practicile sunt vizibile pentru toți observatorii, semnificația acestora nu este accesibilă decât membrilor grupurilor inițiate¹.

Se poate spune că „identitatea culturală” se bazează pe „mituri fondatoare”, pe „mari strămoși” veniți din istoria originară a grupului, sacralizați în religii sau credințe. „Etnicizarea acestui tip de identitate, inclusiv în varianta naționalistă (în care națiunea înlocuiește etnia), împinge acest proces până la o identificare „genetică”: apare astfel conștiința faptului că aparținem unei singure și vaste familii, unită prin sânge, adică printr-o origine și prin caracteristici genetice comune”²

Istoria colectivității se identifică cu resursele culturale disponibile, integrate într-un sistem de valori, evoluția acestora fiind determinată de schimbările exterioare (naturale sau umane), care produc, în general, modificări treptate și nu spectaculoase, radicale (acestea fiind posibile doar în situații excepționale: războaie, cataclisme etc.).

Identitățile sociale au reprezentări multiple, vizibile doar în conjuncturi comparative, mecanismul sociologic principal, care permite comparația, fiind doar contactul cultural.³ Identificarea atrage o provocare majoră, întrucât interculturalitatea „pune sub semnul întrebării vechiul mod de gestionare a raportului similitudini – diferențe și zdruncină, atât limitele dintre eu și non eu, cât și atribuiriile care însoțesc operațiunile de categorisire”⁴.

Contactele culturale nu induc mereu evoluții identitare pozitive, unul dintre cele mai frecvente rezultate fiind aculturația care, în cadrul unei societăți multietnice, determină reducerea diferențelor în defavoarea categoriilor minoritare.

Eterogenitatea este o caracteristică fundamentală a societății omenești iar negarea acestora atrage consecințe negative în plan identitar, raporturile dintre societățile occidentale și cele așa-zis primitive fiind inegale până în jurul anilor 60, când s-a adoptat modelul pluralist, conform căruia societatea se constituie din colectivități caracterizate prin identități distincte.

¹ Ibidem, p. 10

² Connor Walker, Conversi Daniele (coordonator), *Ethnonationalism in the Contemporary World*, Londra, 2002, p. 25

³ Azzi și Klein, *Psychologie sociale et relations intergroupes*, Paris, 1998, Editura Dunod, p. 77

⁴ G. Vinsoneannu, *L' Identite culturelle*, Paris, 2002, p. 60

Se conturează, astfel, o nouă tendință – interculturația, care promovează recunoașterea diferențelor, activitatea structurilor sociale, într-un astfel de context, ilustrând o dublă originalitate: în procesul său (ca urmare a confruntării) și în produsele sale (ca sinteză a elementelor specifice).

Analiza conduce la o nouă viziune asupra „relativismului cultural”, ca recunoaștere a cadrului limitat în propria ierarhizare și adaptare a unor reguli comune, care pot fi mobilizate în spațiul public.¹

Interculturalitatea evidențiază faptul că în medii culturale relativ omogene tema identității se negociază la frontierele grupurilor sociale, un grup neputând exista între aparențe intangibile, membrii grupului putând deplasa limitele simbolice care stau la baza identificărilor reciproce (redefinind raportul față de celălalt).

Un grup etnic nu poate fi delimitat cu precizie pe baza unor trăsături culturale susceptibile de a-l caracteriza în mod obiectiv, dar acest lucru este posibil dacă ilustrăm cum actorii își trăiesc raporturile cu aceste trăsături. „Astfel, cultura poate deveni semnificativă pentru etnicitate atunci când se confundă cu o formă de conștiință de sine a oamenilor.”

În cadrul interculturalității, identitatea culturală rezultă din negocierea afinităților și opozițiilor, a proximităților și distanțelor care se integrează într-o realitate nouă, purtătoare de identitate, determinând strategii identitare individuale și colective.

Carmel Camilleri et alii² propune separarea strategiilor care evită conflictul (atunci când subiecții își păstrează cultura de referință) față de strategiile care propun reglementarea interculturală între posesorii unor proiecte diferite, acestea din urmă oferind, conform autorului, un răspuns rațional heterofobie care este esențială pentru dinamicele identitare.

Identitatea lingvistică este o componentă de bază a identității colective, ea fiind mai mult decât un vehicul, participând direct la construcția identitară a subiectului individual.

Limba permite încadrarea într-o largă gamă a apartenenței, de la grupurile argotice restrânse la comunitățile supranaționale (francofonia). Studiile socio-lingvistice subliniază că limba vorbită este trăsătură definitorie a identității etnice, orice grup tinzând către producerea unor trăsături lingvistice emblematice, care duc la apariția unor varietăți de limbă (sociolect, tehnolect, regiolect, argou, jargon) sau chiar unei limbi specifice.³

¹ G. Hofstede – op. cit., p. 454

² Camilleri Carmel, *Strategies identitaires*, Paris, PUF, 1990, p.

³ Philippe Blanchet, *Linguistique de terrain, methode et theorie*, Rennes, 2000, p. 114

Specialiștii apreciază că vitalitatea etnolingvistică este un concept de bază în analiza raporturilor de forță dintre comunitățile lingvistice iar comportamentul lingvistic este principala sursă de informații, care ne este la îndemână, pentru a ne forma o opinie asupra semenilor noștri. Trăsăturile lingvistice funcționează ca niște marcatori identitari și sunt supuse unor aprecieri diverse, care generează atitudini, studiate aprofundat în Canada, începând cu anii 60. Teoria identității sociale, elaborată de Tajfel, a permis interpretarea atitudinilor din perspectiva relațiilor intergrupuri, prin care se stabilește că este important să ne demarcăm de ceilalți, dar la fel de important să ne putem compara în avantajul nostru cu ceilalți, vitalitatea fiind întărită de o identitate pozitivă. „Acest aspect ne ajută să înțelegem de ce provincia Quebec, care și-a dezvoltat chiar o strategie în acest sens, în ultimele decenii, se menține ca o societate distinctă în cadrul Canadei majoritar anglofonă și explică, de asemenea, deficitul identitar al comunităților francofone periferice, ca Valencia sau Elveția francofonă, marcate de o nesiguranță lingvistică evidentă față de marele vecin francez.”¹

Cercetările privitoare la adaptarea vorbirii pentru vorbitorii de limbi minoritare au evidențiat două strategii posibile: fie reducerea diferențelor lingvistice față de grupul hegemonic, cu riscul substituirii limbii proprii cu cea dominantă; fie, dimpotrivă, să se afirme și mai puternic, sporind distanța față de limba dominantă, ceea ce explică faptul că, în pofida impactului (economic și social) al limbilor de largă circulație, acestea nu vor putea elimina limbile minoritare, purtătoare de valori și funcții.

Diversitatea lingvistică, asemenea celei culturale, nu declanșează conflictul identitar, cu condiția creării unui climat de cooperare socială și nu de competiție. În anii 80, apăruse conceptul de *șoc cultural* care era definit „o reacție de dezrădăcinare și chiar, în mai mare măsură, de frustrare sau de respingere, de revoltă și de anxietate... pe scurt, o experiență emoțională și intelectuală care apare la cei care, scoși din contextul lor printr-o întâmplare sau din motive profesionale, sunt puși în situația de a trebui să abordeze într-un fel străinul. Acest șoc este un mijloc important de conștientizare a propriei identități sociale, în măsura în care este regândit și analizat”.²

Acesta fiind contextul, indivizii erau prinși între două modele, reacțiile lor fiind extrem de diferite, de la inhibiție și anxietate, la adaptare sau curajul afirmării culturii proprii.

¹ Michel Francard et alii, *L'insecurite lingvistique dans les communantes francophonnes peripheriques*, tom I și II, 1993 – 1994, vol 19 și 20

² Cohen Emerique M., *Cahiers de sociologie economique et culturelle nr. 2*, 1984, p. 183

Abordarea antropologică este o cheie esențială, ea având drept scop urmărirea felului în care fiecare locuitor, folosindu-se de propria cultură, acționează pentru a se afirma. În acest sens, textele literare se dovedesc a fi punți excelente între culturi, opera scrisă permițând conturarea căilor „de acces către coduri sociale și modele culturale, dacă reprezintă expresii lingvistice particulare ale unor sisteme diferite¹”

Alături de conceptul de șoc cultural, în anii 80 termenul de minoritate a devenit tot mai frecvent în discursurile publice din țările occidentale, în strânsă legătură cu paradigma multiculturalismului, care pune în discuție modelul de intrare prin asimilare și valorizează pluralismul identitar.

În acest context, minoritățile etnice și naționale obțin noi drepturi pentru păstrarea și promovarea patrimoniului propriu, identitatea diferită devenind identitatea afirmată și pozitivă, un model cultural cunoscut și apreciat.

Există însă riscul ca, prin folosirea intensă a termenului, societățile post – industriale să se fragmenteze, aproape orice grup, caracterizat de „diferențe” semnificative (nu neapărat de tip etnocultural) să se poată afirma ca o minoritate defavorizată, care revendică din parte statului sau a opiniei publice recunoașterea și îndreptarea nedreptăților, trecute sau actuale. Abundență de identități particulare și situate în permanentă competiție îi determină pe sociologi să întrevadă apariția unor „societăți balcanizate”, ale cărei principii universaliste s-ar dilua considerabil.

Manifestarea acestor identități minoritare ar declanșa noi mișcări sociale care ar reclama autonomie reluând în dialog controlul social. Revendicările lor merg de la solicitarea unor drepturi sociale, până la revizuirea istoriei predate în școli devenind interlocutori privilegiați ai guvernelor, atunci când acestea doresc sprijinul pentru un proiect.

Care este forța reală a „apartenențelor identitare?” Nimeni nu contestă ca individul să fie stăpân pe identitatea sa, dar, dacă individul se închide în ea până la a refuza alegerea liberă a rolurilor sociale, atunci autonomia individuală este mult prea costisitoare. În fond, cheltuielile legate de identitate și de cultură sunt, până la urmă, chestiuni care țin de cetățenie.² Remarcăm, astfel, că recurgerea, adesea în mod artificial, la identități colective esențializate pune în mare pericol identitatea individuală.

¹ L. Collis, *Literature comparee et reconnaissance interculturelle*, Bruxelles, 1994, p. 17

² J. Crowley, *Les identites en debat integration ou multiculturalisme? Paris*, L'Harmattan, 2000, p. 42

G. Devereux arăta-se, încă din 1872¹ că „este nefuncțional, ba chiar catastrofic, să reduci pe cineva la unidimensionalitate... O accentuare exagerată a uneia dintre numeroasele identități de clasă, pe care le posedăm, cum este identitatea etnică, vizează pur și simplu să evite prăbușirea unui Eu fisurat și a unei conștientizări nesigure a propriei identități ca persoană”.

Este necesară, deci, precauția în fața tentației de a folosi identitatea colectivă. Desigur, multiculturalismul reprezintă o tentativă onorabilă de a ilustra diferența culturală din cadrul societăților democratice, eul exprimând o neliniște justificată față de riscul dezagregării legăturii sociale. Și, dacă este evidentă legitimitatea multiculturalismului, nu trebuie neglijate nici riscurile și limitele sale.

Resumme

About culture. From cultural identity to multiculturalism

The author underline the fact that cultural identity is based on “the founding myths”, on “the great ancestors”, of the group primary history, sacralized in religions or beliefs.

Social identities have multiple representations, visible only in comparative conjunctions, trough cultural contacts, which not always include positive evolutions, the most used one being the acculturation.

The heterogeneity is a fundamental characteristic of the human society, the pluralist model being adopted after the '60s and it says that the society is formed from collectivities characterized trough distinct identities.

Near the context of cultural shock, in the '80s the minority term became a frequent one, in close relation with multiculturalism paradigm that is an argument for the entry model of assimilation and that is a coexistence of several nations' value.

In that context, the ethnic and national minorities gains new rights for the preservation and promotion of the heritage, different identity becoming an affirmed and positive identity and, a well known and appreciated cultural model.

The multiculturalism legitimation is evident, but it is not a good approach to neglect the risks and limitations of it.

¹ G. Devereux – *Ethnopsychanalyse complementariste*, Paris, Flammarion, 1972, pp. 163 - 165